

Нина Кршљанин*

МЕРЕ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ У СРПСКОМ СРЕДЊОВЕКОВНОМ ПРАВУ

*Рад анализира норме средњовековног српског права које су се бори-
ле против различитих понашања која се заједно могу обухватити термином
корупција. Највише таквих норми налази се у црквеном праву, и то пре свега у
канонима Законоправила Светог Саве и Скраћене Синтагме Матије Властара,
реципираним из Ромејског царства, а који претежно садрже стара канонска
правила светих отаца и васељенских сабора. Ипак, и српски владари су својим
повељама и Душановим закоником интервенисали у ову материју, ширећи
основу постављену канонским правом. Норме против корупције у световним
оквирима појављују се тек у Душановој кодификацији. Претежно су фокуси
ране на корупцију судске власти, али дотичу и државне чиновнике уопште,
истичући неподмитљивост као једну од њихових битних особина. Одсуство
санкција у великом броју ових норми указује да се и обичајно право борило про-
тив корупције.*

Кључне речи: Душанов законик. Корупција. Номоканон Светог Саве.
Обичајно право. Повеље.

1. УВОД ПОЈАМ КОРУПЦИЈЕ

Корупција представља проблем присутан у свакој држави и сва-
ком друштву још од старог века.¹ Она спада у оне појмове које је лако

* Ауторка је асистенткиња Правног факултета Универзитета у Београду,
nina.krsljanin@ius.bg.ac.rs. Овај рад је резултат истраживања на пројекту „Развој
правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније правни, еко-
номски, политички и социолошки аспекти“.

¹ Сумаран преглед корупције и мера за њено сузбијање у државама старог
и средњег века види у Наташа Деретић, „Различити облици корупције у правној
историји“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, vol. 46, 1/2012, 399-
408 и иста, „Појавни облици корупције у средњем веку“, *Зборник радова Правног
факултета у Новом Саду*, vol. 46, 4/2012, 277-290. Занимљив је приступ МекМа

препознати и о којима већина људи има представу, али које је и поред тога тешко дефинисати (како због своје комплексности, тако и због међусобне различитости друштва и периода у којима се појављује), те у науци постоје бројне различите дефиниције корупције.² Ипак, нарочито за истраживање средњовековног права, упутно је усвојити ону најширу, засновану на Аристотеловом схватању о правилним и исквареним облицима државног поретка, по којој корупција представља злоупотребу јавне моћи у приватне сврхе.³

2. МЕРЕ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ У ЦРКВЕНОЈ СФЕРИ

Казне за понашање које представља корупцију појављују се на више места у средњовековном српском праву; већина њих се, међутим, фокусира на корупцију у оквиру цркве, нарочито у погледу постављања лица на одређене положаје у црквеној хијерархији. Ради се, дакле, о забрани симоније⁴ материји која је била често и детаљно регулисана у канонском праву.⁵ Први помен се налази још у

лена (MacMullen) који илуструје раширеност корупције у старом Риму навођењем великог броја израза који су настали да означе различите врсте мита. Ramsay Mac Mullen, „Roman Bureaucrats“, *Changes in the Roman Empire: Essays in the Ordinary*, Princeton 1990, 68. Вид. такође Kellam Conover, *Bribery in classical Athens*, a dissertation presented to the Faculty of Princeton University in candidacy for the degree of Doctor of Philosophy, 2010, нарочито 26 80.

² Вид. М. McMullen, „A Theory of Corruption: Based on a Consideration of Corruption in the Public Services and Governments of British Colonies and ex Colonies in West Africa“, *The Sociological Review*, vol. 9, 2/1961, 183 184, Vito Tanzi, „Corruption: arm’s length relationships and markets“, *The Economics of Organised Crime* (eds. Gianluca Fiorentini and Sam Peltzman), Cambridge 1995, 167 170, John Girling, *Corruption, Capitalism and Democracy*, London/New York 1997, 1 12, Eric M. Uslaner, *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*, Cambridge 2008, 6 11 и Mark J. Farrales, „What is Corruption? A History of Corruption Studies and the Great Definitions Debate“, <http://ssrn.com/abstract=1739962> (27.10.2013), 13 28.

³ Вид. Aristotel, *Politika*, превео Tomislav Ladan, Zagreb 1988, knjiga I, 87 и даље; упор. J. Girling, 2 3 и Susan Rose Ackermann, „Governance and Corruption“, *Global Crises, Global Solutions* (ed. Bjørn Lomborg), Cambridge 2004, 301, која дефинише корупцију као *misuse of public power for private or political gain*.

⁴ Назив овог преступа потиче од имена Симона гатара, који је, према Светом писму, покушао да од апостола купи чудотворну моћ Духа Светога, на шта му је свети Петар одговорио: „Новци твоји са тобом да буду на погибао, што си помислио да се дар Божји може добити за новце.“ Дел. ап. VIII, 20. Љубомир Ранковић (прир.), *Библија: Свето писмо Старог и Новог завета*, Ваљево 2008, 917. Теоријску поставку и развој симоније као црквеног преступа види у Н. Милаш 1902, 515 521 и у предговору Теренса МекВеја (Terrence A. McVeigh) у John Wyclif, *On Simony* (translated by Terrence A. McVeigh), Fordham 1992, 1 4 и даље.

⁵ Не треба поистовећивати појмове канонско и црквено право. У канонско спадају само прописи које је донела црква пре X века и који важе за целу Право

29. правилу светих апостола.⁶ Ово правило се, наравно (као и остала апостолска правила), нашло и у Законоправилу Светог Саве: „*Яще которыи епискоупъ или презвѣтеръ или дияконъ. по мѣздѣ светынъ съ санъ приметь да извържеть се самъ и поставивыи его. и влчъскынъ да штьгѣчена боудеть шть свѣтаго причещенїа и шть цркъве. такоже симонъ влхъвъ. штьвржено быеть шть мене петра*“⁷

Иста идеја је у канонском праву развијана и даље, уз ширење круга црквених служби на које се односи и обраћање пажње и на евентуалне посреднике у илегалном постављењу, у неколицини других правила, која су сва потом нашла своје место и у Законоправилу:⁸ конкретно, у 2. правилу халкидонског (четвртог васељенског) сабора,⁹ концизно поновљена у 22. правилу пето-шестог, трулског, са-

славну цркву; црквено право је шири појам који обухвата и прописе појединачних аутокефалних цркви (који важе само за њихове територије) и државне норме које се односе на цркву и њен положај. Вид. Сергије Викторович Троицки, *Црквено право*, Београд 2011², 34.

⁶ У Милашевом преводу оно гласи: „Ако који епископ, или презвитер, или ђакон, новцем задобије ово достојанство, нека се свргне и он, и онај, који га је поставио, и са свијем нека се одлучи од заједнице, као Симон врачар мном Петром.“⁴ Никодим Милаш, *Правила (канонѣ) православне цркве с тумачењима, књига I*, Нови Сад 1895, 85. Реч је о кумулативној казни извргнућа из свештеног сана и одлучења од црквене заједнице; вид. 86 87. Сродно овоме, мада са другачијим фокусом (на узурпирању надлежности цркве), је и 30. апостолско правило, које забрањује постављање епископа уз утицај световне власти. Вид. *ibid.*, 87.

⁷ *Законоправило Светога Саве, књига 1*, приредили Миодраг М. Петровић и Љубица Штавланин Ђорђевић Београд 2005, 128. Тумачење, даље дато у тексту Законоправила, гласи: „Здѣ вькоупѣ двѣѣ запрѣщенни дѣтѣ. поставленомоу по мѣздѣ и поставльшешомоу его. и швомъ измееть шть сана. к томоу же и кще. и всегда непричѣтнома быти повѣлѣваеть. и шть цркъвѣ штлоученома за таковок превѣлнокъ сѣгѣшеник.“ *Ibid.*

⁸ Има у овом зборнику и прописа из Прохирона који се односе на рукоположење епископа и презвитера, али они не регулишу преступ симоније, већ само поступак избора и поступање у случају да против кандидата постоји нека оптужба (клевета) која би га, ако би била истинита, чинила неподобним за звање за које треба да буде рукоположен. Вид. Миодраг М. Петровић (прир.), *Законоправило или Номоканон Светога Саве: Иловички претис, 1262. година*, Београд 1991, 302б 303а.

⁹ „Ако који епископ за новце обави рукоположење, и благодат, која се не може продавати, претвори у предмет продаје, те за новце постави епископа, или хорепископа, или презвитера, или ђакона, или другога кога, који спада клиру, или из гадне похлепе за добитком произведе за новце економа, или едикка, или парамона ра, или ма кога другога, који је у канону убројен, пак се докаже, да је заиста то чинио, нека се са свога степена свргне; а онај, који је таквим путем постављен, нека никакве користи нема од купљенога рукоположења или произведења, него нека се сматра, као да и нема достојанства, или службе, коју је новцима добио. Који је пак и посредником био у овакој гнусној и незаконитој трговини, такав, ако је клирик, нека се свргне са свога степена; ако је свјетовњак или калуђер, нека буде анатема.“⁴ Н. Милаш 1895, 329. У Законоправилу је оно представљено у следећем, краћем, виду: „*Воупен и продак. поставленникъ даже и цркъвовного кличара. швомъ степенни да штьпадоуць.*

бора¹⁰ и поново детаљније у 19. правилу седмог васељенског (другог никејског) сабора.¹¹ Осим тога, 5. правило истог овог сабора предвиђа и посебну врсту симоније – хвалисање припадника клира да су примљени у круг свештенства или на неки начин вреднији од своје сабраће због дарова које су претходно учинили цркви док су још били световњаци.¹² Симонију осуђују и многи свети оци – свети

ходатанствоуице иже. причетниви збо сана да утпадоуць. мирьци же чловѣци или чьноризьци. да боудуць проклети.“ М. Петровић, Љ. Штавланин Ђорђевић, 284.

¹⁰ „Који су постављени били за новце, а не улијед испитања и што су изабрали свештенички живот, било да су то епископи, било да су други какви клирици, наређујемо, да се свргну; а исто тако нека се свргну и они који су их поставили.“ Н. Милаш 1895, 502. Нешто другачије формулисано, али са истом суштином, налази се и у тексту Законоправила: „Епискоупь и презвитерь и днаконь. и всакь причетникь. поставленъ бывъ на мьздѣ. да извржеть се. и споставшии кго.“ М. Петровић, Љ. Штавланин Ђорђевић, 432. Штавише, свети Сава није сматрао нужним да даје било какво тумачење овог правила, већ испод само стоји „Се разоумно.“ *Ibid.*, 433.

¹¹ „Толико је порок среброљубља завладао код управитеља цркава, да неки и између оних, који се побожни људи и жене називљу, заборавивши заповијед Господњу, заблудуше и за злато примају оне, који свештеничком чину и калуђерскоме животу приступају. И бива као што велики Василије каже, да ‘чега је почетак неваљао, и све остало мора се одвргнути’; јер се Богу и мамони не може служити (Мат. 6, 24). Који се дакле затече да то чини, ако је епископ, или игуман, или други из свештеничкога чина, нека или престане, или нека се свргне, сходно другојем правилу светог халкидонскога сабора. А ако је игуманија, нека се иждене из манастира, и у други манастир нека се преда на послушање. Исто и игуман, који нема презвитерскога рукоположења. У погледу онога пак, што родитељи дјечи дају, као у име мираза, или у погледу својих сопствених ствари, што дотични приносе, а очитују да их приносе, да Богу буду посвећене, наређујемо, да то мора манастиру остати, било да дотични остану у њему, или пак изиђу из њега, ако не буде у томе какве кривице од стране настојатеља.“ Н. Милаш 1895, 626. Овде се, како Милаш објашњава, позивајући се на Зонару, прави разлика између рукоположења за новац (о чему се радило у 2. правилу четвртог васељенског сабора) и *примања у клир* лица која су рукоположена на тај начин, па се надлежном даје прилика да престане са недозвољеним активностима, уместо да се одмах свргне. *Ibid.*, 627. Осим тога, правило повлачи дистинкцију између мита зарад примања у манастир и законитих дарова манастиру оних лица која су легално примљена. И ово правило је скраћено и лишено екстензивног образложења у облику у којем је ушло у српско право кроз Номоканон Светог Саве: „Иже злата ради прикметь приходецаго въ священничьскы чинь. или въ мнишьскок житик. епискоупь оубо или игоумень или въ священничьскаго чина. или да прѣстанеть уть того. или да извржень боудеть. игоуменна же аще се створить. да ижденетъ се из монастыра. и да прѣдана боудеть въ иноу монастыри въ покореник. такоже и игоумень аще икѣтъ презвѣтеръ. принесенъ же уть приходецихъ илѣбник да встанеть. аще и сами тоу соуць. или изидоуць тькмо аще не боудеть вина игоуменѣ.“ М. Петровић, Љ. Штавланин Ђорђевић, 488.

¹² „Према томе они који се хвале, да су кроз то што су злата дали постављени на службу цркве, и полагају наду на тај хрђави обичај, који отуђује и од Бога и од свештенства, те бестидним образом и на сав глас срамотним ријечима бешчасте оне, који су Духом светим због изврснога свога живота изабрани били и без издавања злата постављени на службу цркве, такове, који то чине, треба најприје низвести на пошљедњи степен свога чина; а ако остану упорни треба их епитимијом исправљати.. Затече ли се пак који да је то учинио, нека се поступи с њим по апоistolском правилу, које каже [...]’; исто тако и по другојем правилу светих отаца

Василије Велики у свом 90. правилу (заправо посланици подручним епископима)¹³ и Генадије¹⁴ и Тарасије¹⁵ цариградски у својим посланицама. Коначно, вреди поменути да Законоправило, осим већ наведених цитата целих или дела дотичних правила, садржи и засебну главу – двадесет шесту – у којој се налазе другачије формулисани, кратки и суштински изводи из поменутих и других извора који се баве управо питањем симоније.¹⁶

Против корупције се бори и 38. апостолско правило, које у тексту Законоправила гласи: „*Да оуправлѣють єпискоупъ властельски црковънокъ имѣнникъ. и ничто же уть него съродникомъ своимъ да не дають. аще тѣкмо неогуть оубози.*“¹⁷ Реч *властелски* у овом контексту означава „одговорно, домаћински“ – као што се властелин односи према свом власте-

наших у Халкидону, које каже ‘[...]’.“ Н. Милаш 1895, 603. Овим се већ цитирана правила шире и на случај људи који су после даривања цркве и ступања у клир, како Милаш наводи, „заборављали [...] на побожност, којом су дар учинили, него су то истицали као заслугу неку своју пред другим клирицима, који су без надавања новца него по заслугама својим добили црквени чин, и јавно су ружили ове пошљедње, захтијевајући за себе предност у цркви пред овима.“ *Ibid.*, 604. У Законоправилу је и овај канон скраћен и формулисан без цитирања ранијих правила: „*Хвалещи҃хъ се тако дарованна ради златнаго в чтени быше въ црковѣ. и вѣстьтвующи҃хъ иже доврѣдѣти ради избраные. и црвѣнь дара златнаго причтеныкъ въ црковѣ. повелѣваемъ таковыимъ. послѣдний степенъ приети своего чина. аще же прѣвоудуть не встанѡуще се. запрещенникъ да примѡуть. поставленныкъ же по мьздѣ. утѣсѣцати уть вѣщенина. такоже уть петра симона вѣхѣва.*“ М. Петровић, Љ. Штавлѣанин Ђорђевић, 479.

¹³ „Казују, да неки између вас узимљете новце од оних, које рукополагете, и да се, што је још горе, ово заклања именом благочастија. Јер који чини зло под изговором добра, двоструке је осуде достојан: и с тога, што чини оно, што није добро, и с тога опет што се служи добром, тако да кажем, као помоћником у извађању зла. [...] И који послѣје ове моје посланице учини тако што, нека одмах буде уклоњен од оvdјешњих олгара, и нека тражи гдје може купити дар божји, пак продавати га; јер ми таквога обичаја немамо, нити цркве божје...“ Никодим Милаш, *Правила (канонъ вѣс)* православне цркве с тумачењима, књига II, Нови Сад 1896, 432. Извод из овог правила се налази и у Законоправило: „*Поставляющен на мьздѣ. оумоудравть дѣло. понеже не прикляють мьзды прѣжде. ни коупно съ поставленникомъ. нь послѣжде въземлять. мьзда же и възетикъ кетъ. кже колико ливко възети что. се же сребролюбивна дѣло. сребролюбникъ же идолослуженикъ кетъ. не почтѣть оубо идоль паче христа. мала ради сребра. ни нидѣ оуподобите се. на имѣнни продающе в торокъ. кдиноу за ны распнѣ шаго се. понеже и пазоухы и роуцѣ таковыа въземляющихъ. акелъ дама. нарекоуть се.*“ М. Петровић, Љ. Штавлѣанин Ђорђевић, 545.

¹⁴ Вид. Н. Милаш 1896, 485–488. Упореди њен одломак у Законоправило по М. Петровић, Љ. Штавлѣанин Ђорђевић, 597–598.

¹⁵ Вид. Н. Милаш 1896, 489–496.

¹⁶ Вид. М. Петровић, Љ. Штавлѣанин Ђорђевић, 563–567.

¹⁷ М. Петровић, Љ. Штавлѣанин Ђорђевић, 133. У пуном тексту оно гласи: „Епископ нека води старање о свима црквеним стварима и нека њима управља, сјећајући се, да га Бог надзире; нити смије себи што од тих ствари да присваја, или да дарива својим рођацима оно, што је божје: ако су сиромашни, нека им помогне као сиромасима, али под тим изговором нека не пропада што је црквено.“ Н. Милаш 1895, 101–102.

линству. Дакле, епископ се морао односити према црквеном имању као добар домаћин према сопственом, а није смео при том трошити ништа од тог имања на своје сроднике. Ако су били сиромашни, могао им је уделити милостињу као и сваким другим сиромасима, али није их смео ни на који начин фаворизовати.

Наравно, то што су ове норме реципиране из РOMEЈСКОГ царства и што спадају у канонско право не може поништити чињеницу да оне представљају део српског правног система. Ипак, доношење Законоправила је представљало постављање темеља правном систему који се тек разрађивао (ван оквира обичајног права), те је и логично што је у питању био велики подухват рецепције, *en bloc* преузимање норми канонског и световног права које су ојачалој држави и цркви која је тек стицала своју аутокефалност могле бити од користи. Из тог разлога, нешто су интересантније норме које се могу наћи касније, у повељама и у Душановој кодификацији, јер оне директније показују шта су њихови доносиоци сматрали да треба додати и нагласити у већ утемељеном правном поретку.

Следећа најстарија одредба на ову тему у српском праву појављује се у повељи коју је наводно свети Сава издао манастиру Светог Николе на острву Врањини. Аутентичност ове повеље, као и осталих Врањинских повеља, оспоравана је од стране већег броја аутора,¹⁸ али било је и изношења аргумената у њен прилог – а аутентичност свих повеља из овог корпуса је нарочито екстензивно бранио Божидар Шекуларац.¹⁹ Уз извесне резерве, вреди ипак размотрити њену садржину. „И кога испискѡвъ Илариѡвъ постави старѣшиннѡ и иже по сѣмь, и поставише ѡтъ житна сего, да... ѡзверѡтъ братѣа ж... ѡ мѣсте сѣмь свѣтѣмь, тѣ да пондѣтъ къ архїепискѡвъ, да га благословитѣ архїепискѡвъ, да ниль вѡде старѣшина ѡ мѣсте сѣмь, а да се не поставлактѣ по митѣ или по наговороу старѣшина ѡ мѣсте сѣмь,“ стоји у овој повељи.²⁰ Дакле, прописује се правиан поступак постављања манастирских старешина, а забрањен је било какав нелегитиман утицај на исход избора – било то подмићивање или поступање по наговору постојећих старешина – где ово последње представља додатак већ постојећим канонским нормама у Законоправилу.

¹⁸ Вид. преглед схватања у Владимир Мошин, Сима Ђирковић и Душан Синдик (изд.), *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника: Књига I, 1186 1321*, Београд 2011, 126. Издавачи се овде не опредељују ни за једно од њих, већ само закључују да „не само повеља св. Саве манастиру Врањини, него и цео комплекс повеља намењених том манастиру, захтевају нова и детаљна критичка испитивања“.

¹⁹ Вид. Б. Шекуларац, *Врањинске повеље, XIII XV вијек*, Титоград 1984; нарочито за повељу светог Саве овом манастиру 23 31. Исто тако Божидар Б. Шекуларац, *Дукљанско зетске повеље*, Титоград 1987, 50 59.

²⁰ В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, 127.

Бањска хрисовуља краља Милутина забрањује једну далеко приземнију, али у пракси сигурно честу врсту злоупотребе положаја – фаворизовање од стране калуђера својих сродника који живе на манастирском имању. „Калогѣрь да не излага ни отъ коѣ работѣ своѣга брата или сына, или кого отъ рода нь оу кон ихъ к работѣ оставилъ, тоу да работати,“ стоји у оквиру „закона црквеним људима“ у њој.²¹ Заиста, код манастира са тако великим поседима као што је то био манастир светог Стефана у Бањској²² је сигурно постојала велика вероватноћа да калуђери имају родбину међу становницима села метохије. Независно од тога да ли је заиста било забележених случајева непотизма, ризик се у сваком случају може оценити као реалан. Ова норма има сличности са 38. апостолским правилом, али ипак очигледно инкриминише различите ствари: као учинилац је прописан обичан калуђер, а радња није огуђивање постојеће црквене имовине, већ губитак добити на коју манастир има право од рада зависних сељака путем њиховог недозвољеног ослобађања од работа, смањивања обима посла или замене једних (прописаних) обавеза другима.

Норме ове врсте могу се наћи и у Душановој кодификацији. У тексту Скраћене Синтагме постоје одредбе које забрањују епископима да буду постављени или рукоположе друге по миту. Једна од њих само понавља двадесет девето апостолско правило,²³ док друга садржи световни закон који гласи: „Аште кто даніемъ злата епископъ или причѣтникъ воудеть, или странъно прикѣмникъ, или ништепитатель, или болничаръ, или стронтель чьггнааго котораго лѣво дома, или иного котораго црковнаго печаловникъ слоуженіа, и давы и прикѣмыи и ходатаи бывъ, свештенства или причѣта или въѣренънаго стронтелъства да обнажаютъ се.“²⁴ Очигледно је да је ова одредба заснована на оним канонима који су укључени у Законоправило, али да проширује забрану на шири круг лица.

Душанов законик је у свом члану 13 прописао забрану примања мита у вези са постављањем црквених великодостојника:

²¹ *Законски споменици српских држава средњега века*, приредио Стојан Новаковић, Београд 1912, 627.

²² О поседима манастира види Гордана Томовић, „Властелинство манастира Светог Стефана у Бањској“, у Ђорђе Трифуновић (прир.), *Повеља краља Милутина манастиру Бањска: Светостефанска хрисовуља, књига друга: Фототипије издања и пратеће студије*, Београд 2011, 195–249.

²³ Глава 28. X састава Властареве синтагме, односно глава 6. Ф састава Скраћене Синтагме; наведено према Стојан Новаковић (изд.), *Матије Властара Синтагмат: азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила, словенски превод времена Душанова*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење: споменици на српском језику, књига IV, Београд 1907, 537–538.

²⁴ *Ibid.*, 542; вид. такође Александар Васиљевич Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 96.

„И митрополитѣ, и епископѣ и игоумни по митоу да се не поставѣ; и отъ сада кто се нанде поставивъ по митоу или митрополита, или епископа, или игоумна, да кѣтъ проклетъ и он-зѣи кои га к поставили.“²⁵ Овде постоји још већа сличност са регулативом у Законоправилу²⁶, али ова одредба Законика ипак не представља понављање наведених прописа, већ њихову допуну, односно проширење – јер се кривцима сада прети не само губитком сана, већ и проклетством, то јест анатемисањем.

Члан 24 Законика прописује општију забрану, али за црквене владалце – управнике црквених имања: „И ако се нанде владалъць црковны оузъмь мито, да се распе.“²⁷ Казна је овде световна, али могуће је да је то зато што владалци нису морали бити свештена лица нити калуђери. У сваком случају, јасно је да је расап – конфискација имовине²⁸ – представљао адекватно строгу казну за злоупотребу положаја одговорног лица на манастирским поседима.

Јиречек је сматрао да су ове одредбе показатељ све лошијег морала унутар цркве и пораста броја оваквих преступа. „Док је пример Св. Саве још био у свежој успомени, епископи су имали чврст морални ауторитет. Доцније, све веће богатство цркве било је за њу опасно,“ тврдио је он.²⁹ Крстић је, с друге стране, сматрао да је преступ био нарочито заступљен при избору игумана, будући да су њега

²⁵ Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354, приредио Стојан Новаковић, Београд 1898, 17.

²⁶ Бубало, тако, наводи 29. апостолско правило, 2. правило четвртог васељенског сабора и 22. правило шестог (све по тексту Законоправила) као изворе ове норме. Ђорђе Бубало (прир.), *Душанов законик*, Београд 2010, 154.

²⁷ С. Новаковић 1898, 25. Радојчић као извор овог члана наводи прву главу М састава Властареве Синтагме, упућујући на 381. страну Новаковићевог издања. Никола Радојчић (изд.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, Београд 1960, 95. Међутим, ова глава говори о чаробњацима и врачању, па се тако и на наведеној страници налазе норме које регулишу ту материју из другог правила Григорија ниског и световних закона тако да остаје нејасно на шта је Радојчић желео да упути.

²⁸ О карактеру ове казне вид. Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996², 403-407.

²⁹ К. Јиречек, *Историја Срба, четврта свеска Културна историја: II део*, Београд 1923, 27. Аутор се овде, за период после владавине цара Душана, позира и на Даниловог настављача који говори о куповини, па чак и отимању највиших црквених звања. [Свакако се ради о првом пасусу одељка о постављању патријарха Јефрема: „После овога дођоше да са благословом и проштењем и великом радошћу хиротонишу патријарха, али траженога по достојности не моглоше лако наћи, пошто многи беху свету и самодршцу порабоњени, и покренути славољубљем и осталим трима саборним страстима: (прво) да среброљубљем купују високе и свештене и несхватљиве (положаје) као што и раније купи свештени Кајафа, т.ј. среброљубљем богатство небесно; (друго) самољубљем и сластољубљем; и (треће) суд Божји сматрају као ништа, и ради тога затражише да разбојнички и са нападајем уграбе свети престо и апостолско достојанство, и ради тога бива не мала беда.“ Архиепископ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1935, 292].

бирали монаси манастира, те да су зато могли постојати случајеви куповине гласова.³⁰ Соловјев, такође, сматра да је чињеница да се проклетством прети и ономе ко је по миту постављен, и подмићеном који га је поставио, показатељ „да се у томе члану поклонила нарочита пажња, јер је сличних случајева у пракси било доста.“³¹ Ове оцене звуче логично, с тим што све време треба имати на уму да се не ради о регулисању одређене материје први пут, већ о допуњавању норми које су већ постојале у канонском праву, али са чијом применом је, вероватно, у пракси било проблема.

Вреди поменути да се у Раковачком препису ова два члана, осим на почетку, налазе још једном, на крају текста, спојена у један, који гласи: „И светителии и нгоумени да не оузимаю на своихъ людехъ мита ни на комъ; ако ли се наге оузьмъ, да се изврже сана. Яко ли се нагк владальцъ црковни оузьмъ митъ, да се вие и прожене.“³² Осим очигледне ресистематизације у виду спајања одредби које регулишу сродну материју, види се да су казне измењене: у првом случају је анатема ублажена на свргнуће из сана (чиме је казна враћена на ниво који је постојао у канонском праву), док је у другом расап замењен телесном казном боја и прогонством.³³ Међутим, будући да је у питању рукопис касније редакције, његова садржина се не сме узети за меродавну у периоду постојања српске средњовековне државе.³⁴

Ипак, ово последње не треба узети као добру назнаку да је и у Душаново време било слично или тек мало мање лоше, те да је стање које он помиње следећи природан корак. После цареве смрти су настали толики хаос и (правна и физичка) несигурност да ови догађаји нису нарочито необични; ипак, како то представља ви шеструко ванредне околности, онда не може значити да прилике у Душаново време нису биле далеко уређеније.

³⁰ Н. Крстић, „Разматрања о старимъ србскимъ правима, на основу старихъ писменихъ споменика и Душановогъ законика“, *Гласник Друштва србске словесно сти*, XI/1859, 233. Ипак, и он је сматрао да је број одредби Законика које се тичу црквеног живота показатељ тога „да су у цркви за време Душаново бивала разна зла“, која је цар покушавао да сузбије. *Ibid.*, 237.

³¹ А. Васиљевич Соловјев, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1980, 182.

³² С. Новаковић 1898, 26. Види и Митар Пешикан *et al.* (изд.), *Законик цара Стефан Душана, књига III: Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Равнички и Софијски рукопис*, Београд 1997, 278-279.

³³ Тарановски је заступао гледиште да је конфискација имовине подразумева вала и прогонство: вид. Т. Тарановски 1996, 406-407. Иако су његови аргументи до брим делом ослоњени на упоредно право, те се не чине сасвим уверљивим, све и да се ово гледиште прихвати, измена у казни би постојала, јер конфискација, односно расап, никако није подразумевала и телесно кажњавање.

³⁴ Наравно, она доказује да је овај проблем тиштио цркву и касније, чак и у новим условима после 1690. године, али то би могло представљати тему засебног истраживања.

3. МЕРЕ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ У СВЕТОВНОЈ СФЕРИ

Као што се видело, забрана корупције у вези с црквом (како међу свештеним лицима, тако и у случају световњака у црквеној служби) је била врло темељно регулисана, како испрва канонским правом, тако и касније актима српских владара. Ипак, постоје и норме које се могу довести у везу са борбом против корупције у оквиру световне власти. Тако, члан 110 Душановог законика прописује: „*Гоудије коудѣ гредоу по земли царства ми и своји области да нѣтъ вол'нь оузети оврока по силѣ, ни ино што лико развѣ поклону; што моу кто поклони отъ своѣга хотѣнїа.*“³⁵ Овде је инкриминисана очигледна злоупотреба судијске власти како би се од људи у судијиној области (не нужно странака у спору) изнудила материјална добит; поклони судијама су дозвољени само ако су добровољни, то јест ако не представљају мито.³⁶ Мирковић умесно примећује сличност између овог прописа и новеле Андроника III из 1329. године, по којој су подмићене генералне судије могле бити лишене имовине и прихода.³⁷

Међутим, за разлику од поменутог ромејског прописа, норма Душановог законика не прописује никакву санкцију. Штавише, и други чланови Законика који регулишу рад судија су, бар наизглед, *leges imperfectae*: рецимо, члан 62, који регулише позивање на суд,³⁸ члан 163, који налаже састављање пресуде у два примерка и слање поузданих пристава³⁹ или члан 179, по којем судије треба да обилазе своју област како би делиле правду убогим.⁴⁰ Док је за норме канонског права то прилично нормална ствар (јер се у црквеном казненом

³⁵ С. Новаковић 1898, 84.

³⁶ О овим судијама и нарочито њиховој области види Metod Dolenc, *Dušanov zakonik*, Ljubljana 1925, 82-85, Т. Тарановски 1996, 719-723, Зоран С. Мирковић, *Суђење и судије у Србији од XIII до XV века*, докторска дисертација одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду, 2002, 49-65 и исти, „Судије ‘царства ми’ Душановог законика“, *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења*, САНУ, Београд 2005, 21-36.

³⁷ Вид. З. С. Мирковић 2005, 22-23. Додуше, вреди поменути да су и упркос овој норми васељенске судије биле подмићиване, па је око тога у Ромејском царству 1336/7. године избио велики скандал у којем су тројица од четворице судија смењена. Вид. Георгије Острогорски, *Сабрана дела књига шеста: Историја Византије*, Београд 1969, 469 и Alexander P. Kazhdan, „Kritai katholikai“ у Alexander P. Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford 1991, volume 2, 1158.

³⁸ „Властелинъ велии да се не позыва безъ кнѣге судїне, а прочїимъ печатъ.“ С. Новаковић 1898, 51.

³⁹ „Въсакѣ соудїе што соудѣ да оупнѣгоу соудѣве и да дрѣже оу себѣ, а другоу кнѣгоу оупнѣсав'ше да ю даде ономоу-зїн кон се коудѣ оправнїл на соудѣ. Гоудїе да послїло пристаѣ доврѣ, правѣ и достовѣр'не.“ С. Новаковић 1898, 130.

⁴⁰ „Гоудїе да проходе по землїахъ коудѣ комоу кѣтъ область; да оглѣдан и да исправлїан оубогихъ и ништїихъ.“ С. Новаковић 1898, 139.

праву често и не прописује казна за сваки појединачни преступ, већ се она налаже *ad hoc*, према свим околностима случаја⁴¹), те није за чуђење што у некима од више цитираних канонских норми није било предвиђене санкције, за световне законе се ово чини прилично необичним.

Пре него што се за ово пружи објашњење, вреди скренути пажњу и на 15. главу А састава Властареве Синтагме, односно 14. главу истог састава у Скраћеној Синтагми, под насловом „*О начелницихъ каковыимъ быти подобаєтъ ѿимъ*“.⁴² Као што јој назив и сугерише, она садржи упутства за понашање чиновника, односно моралне врлине које они треба да поседују, попут милосрђа, скромности или мудрости.⁴³ На том списку се налази и напомена да чиновник треба да буде „*неддроприктъ ноу*“⁴⁴ – чиме се, наравно, жели рећи да не би смео да прихвата недозвољене поклоне, то јест да би морао бити неподмитљив. Попут већ наведених одредби Законика, ниједна од норми у овој глави Скраћене Синтагме не садржи санкцију. Соловјев је подвукао како су Душанови редактори задржали ову главу која слика идеал чиновника, иако су избацили другу, по форми сличну, која приказује идеално понашање цара и патријарха.⁴⁵ „Изгледало је редакторима СС, да ће те поуке бити корисне чиновницима Душанова царства,“ сматра он.⁴⁶

Члан 7 такозваног Закона цара Јустинијана, погрешно насловљен „*О влоудѣ*“, предвиђа следеће: „*Ище кого потворетъ в влоудѣ или в татѣѣ или в коки лво такоѣи злон вѣщи. и боудетъ повиннъ. и дастъ мито нѣкомуу да га шправи. а послѣдн се изнагк ере кетъ кривъ, кои би подеѣ казын шнзи татъ. да подиметъ шнзи кои га е шправиль*“.⁴⁷ Казна за подмићеног

⁴¹ Вид. Никодим Милаш, *Црквено казнено право*, Мостар 1911, 134-153.

⁴² Вид. С. Новаковић 1907, 108-109 и Тимофей Флоринский, *Памятники законодательной деятельности Душана, Царя Серкова и Грекова. Христовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византийскихъ законовъ*, Киевъ 1888, 119-120.

⁴³ Ови прописи су преузети из Епанагоге. Вид. А. В. Соловјев 1928, 210.

⁴⁴ С. Новаковић 1907, 108.

⁴⁵ А. В. Соловјев 1928, 210-211.

⁴⁶ *Ibid.*, 210. Соловјев, такође, истиче како Душанов законик „додаје неколико одредаба о дужностима чиновника, које су много ближе стварном животу него византијска реторика СС“, те ту истиче већ поменути 110. члан, али и члан 63, који говори о кефалијном дохотку и, између осталог, забрањује кефалији да од било кога осим грађана купује намирнице по повлашћеној, упола мањој цени. Вид. С. Новаковић 1898, 52. Ипак, овај члан, као и члан 120, којим се забрањује царинику да приморава трговце да му продају своју робу у бесцење (*ibid.*, 92), неће бити овде разматрани, јер се у њима ради о злоупотреби фактичке моћи (која иде уз јавну функцију), а не о корупцији у ужем смислу, тј. злоупотреби јавних овлашћења.

⁴⁷ Наведено према Б. Марковић, *Јустинијанов закон: средњовековна византиско српска правна компилација*, Београд 2007, 54; вид. такође А. В. Соловјев 1928, 237.

је, дакле, иста она која је чекала и кривца који је лажно приказан као невин; међутим, ко је тачно био учинилац и шта је биће дела? Прва асоцијација наводи на подмићеног судију, али израз оправити подсећа на функцију поротника, који су могли туженог оправити или окривити, али нису судили:⁴⁸ самим тиме, члан би се могао односити и на подмићивање поротника или саклетвеника.⁴⁹ Нажалост, овај члан спада међу оне малобројне чије ромејско порекло још увек није утврђено, тако да не постоји могућност тумачења уз помоћ оригиналног текста.⁵⁰ Међутим, будући да Душанов законик већ у свом 154. члану прописује изузетно тешку казну за поротнике који оправе некога за кога се накнадно испостави да је крив, не напомињући при том чак ни да се захтева да су то злонамерно учинили,⁵¹ може се претпоставити да се овде ипак ради о подмићеном судији.

Ипак, могло би се приговорити да ова норма не покрива потребе свих малопре наведених прописа Душанове кодификације, јер је она нема како у погледу подмићивања у судском поступку за било шта осим ослобађајуће казненоправне пресуде (рецимо, мито дато само како би се изрекла блажа казна, или у грађанскоправном поступку), тако и поводом примања мита од стране других државних чиновника. Решење за ове остале случајеве би се могло потражити у обичајном праву. Наиме, сигурно је у њему већ и те како постојала пракса поступања са владаревим слугама (чиновницима) који би се оглушили о његове наредбе, или који би напросто показали да не поседују вештине и особине које се од њих захтевају у државној служби: у супротном је тешко замислити иоле ефикасно функционисање државне власти. Какве су то санкције биле и у којој

⁴⁸ У члану 151. Душановог законика стоји: „... и ты-зи поротници да несоу волны никога оудирити, развѣ оправити, или окривити...“ С. Новаковић 1898, 118. О томе да порота није пресуђивала, већ је била само доказно средство, вид. Т. Тарановски 1996, 773 778, А. В. Соловјев 1980, 297, Божидар В. Марковић, *О доказима у кривичном поступку*, Београд 1921, 53 56, као и Александар Ђорђевић, „Старо српско право у судском поступку Душановог законика“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 43/2003, 331 335. За супротно схватање пороте као врсте суда види нпр. Јован Авакумовић, „Стара српска порота поређена са енглеском поротом (приступна беседа)“, *Глас СКА*, XLIV/ 1894, 1 36, Константин Јиречек, *Историја Срба, друга књига (до 1537)*, Београд 1923, 30 и Миленко Јовановић, *Порота средњовековне Србије*, Београд 1959, 32 39.

⁴⁹ Урошевић не одређује ову проблематику ближе, наводећи само: „...ако би се утврдило да је подмићивач крив, онај који је подмићен (да би га оправдао) имао је бити кажњен...“ Лазар Урошевић, *Правосуђе и писано право у средњовековној Србији у светлости данашњег писаног права*, Београд 1939, 217.

⁵⁰ Види Т. Флоринский, 489 490 и Б. Марковић, 39.

⁵¹ „Кон се поротници кльноу и оправѣ онога-зи по законоу, и ако се по тоо-зи оправѣ полиціе оверѣте истинно оу онога-зи оправѣ чіе кога-но е оправила порота; да оузме царство ли на те х-зи поротницѣхъ по тысоуштоу перперѣ; а веке по томъ да несоу ты-зи поротници вѣкованин; ни да се кто оць ни хъ ни моужи ни женин.“ С. Новаковић 1898, 120 121.

мери су подразумевале отпуштање из службе – могло би се само спекулисати.⁵² Ипак, принцип је јасан – горе наведене норме Душанове кодификације представљају наредбе и инструкције за понашање државних чиновника (под којима се у ширем смислу подразумевају и судије), и подразумева се да ће их у супротном снаћи казне из обичајног права, које законодавац не осећа потребу да у писаној форми нагласи, вероватно зато што су тада биле сасвим добро познате.

Са друге стране, и члан 162, који регулише обавезе пристава, и те како предвиђа казну за случај *потвора* – неизвршења или фалсификовања пресуде, за које је логично претпоставити да га пристав не би спровео самоиницијативно, већ управо у некаквом дослуху са странком – и то веома строго: одсецање руку и језика.⁵³ Ово, међутим, није контрадикција малопре наведеном. Формулација 162. члана је таква да је јасно да се ради о изричито инкриминисаном кажњивом делу, а не само о непоступању у складу са датим инструкцијама. Осим тога, ово дело представља не само злоупотребу сопствене функције, већ и нарушавање онога што је у надлежности чиновника вишег ранга – судијске пресуде. Коначно, тиме се драстично крши својство јавне вере пристава.⁵⁴ Стога је и разумљиво што је за овакав преступ прописана нарочита казна, и то изгледно строжа од оне која је по обичајном праву постојала за обично неизвршење чиновничких дужности.

⁵² Могуће је да су сви ови случајеви потпадали под кривично дело невере под чиме се, наравно, не жели рећи да је за све њих претила смртна казна. На против, могуће је да је невера била широк појам који је обухватао све поступке којима би се учинилац оглушио о владареву заповест или изневерио поверење које је његова служба подразумевала, те да су постојале различите санкције у зависности од озбиљности преступа у конкретном случају – а да су у данас познатим писаним изворима очувани подаци само о оном најтежем облику.

⁵³ „...да ако боудѣ потворѣ приставомѣ, ере боудоу ино оучинили него што книга пише, или аште боудоу прѣписали книге на нинь образѣ, да нинь кетѣ оправданіе да гредоу прѣдѣ соудіе; и аште се обрѣте ере соу съвршини како пише оу соудіинне книзѣ кок соудіе дрѣже, да соу прави, аште ли се обрѣте ере соу иннако прѣтворили соудѣ, да нинь се роуцѣ отгѣкоу и езыкъ оуреже.“ С. Новаковић 1898, 128.

⁵⁴ Детаљније о овоме види Т. Тарановски 1996, 727–732 и Марко Костренчић, *Fides publica (јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд 1930, 1–70, нарочито 5–41 и 55–60. Костренчић, додуше, сматра да је пристав у другом делу Душановог законика изгубио својство јавне вере, те да су норме попут ове само „остаци старог схватања без правог смисла с обзиром на садашњи други положај пристава.“ *Ibid.*, 57. Он, додуше, сматра да те реформе нису заживеле и да је пристав у пракси наставио да врши исту функцију као и раније (и поседује јавну веру), све до краја средњовековне српске државе. *Ibid.*, 58–60.

4. ЗАКЉУЧАК

Може се закључити да је средњовековно српско право посвећивало прилично озбиљну пажњу забрани корупције. Најдужу традицију има борба против корупције у оквиру цркве, која је била заступљена већ у канонском праву реципираном из РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА у оквиру Законоправила Светог Саве, а чије регулисање је настављено у правотворном раду барем двојице најплоднијих законодаваца⁵⁵ међу српским владарима – краља Милутина и цара Душана. Облици корупције који се у овим нормама појављују су примање мита (пре свега симонија) и непотизам. Интервенција световних власти у регулативу ове материје може бити показатељ потребе да се она ојача ауторитетом владара (услед појављивања већег броја случајева у пракси), али и појављивања (не нужно многобројних) облика корупције који се нису могли лако подвести под већ постојеће нормe.

Што се тиче корупције световних (државних) чиновника, регулатива усмерена против ње се појављује тек у Душановом законодавству. Не треба из овога извлачити закључак да она раније уопште није била потребна, те да се корупција у оквиру државне власти појавила тек у Душаново време. Напротив, како је и санкција за прописане преступе (изузев у два посебно инкриминисана случаја) претежно остављена обичајном праву, тако је у њему сигурно већ постојала пракса кажњавања за примање мита. Разлози доношења нових норми су, с једне стране, ширење и појачана бирократизација царства, скопчана с угледањем на ромејски модел, што је и довело до рецепције главе А-14 Скраћене Синтагме (где је неподмитљивост само једна од бројних врлина које чиновник треба да поседује), а, с друге стране, увођење нове установе царских судија, која је стога захтевала детаљнију регулативу, укључујући и забрану изноћивања поклона, то јест примања мита.

⁵⁵ Овде се реч *закон* употребљава у њеном средњовековном смислу – оба везујућег правног правила или права уопште – а не да означи формалан правни акт какав закон представља данас. Вид. Т. Тарановски 1996, 172, Срђан Шаркић, *Закон у глагољским и ћирилским правним споменицима (од XII до XVIII века)*, Нови Сад, 1994, нарочито 43 и даље, и исти, „*Νομος*, lex, закон: порекло, значења, дефиниције”, *Зборник Матице српске за класичне студије*, 7/2005, 49–50 и 58–64.

Nina Kršljanin

Lecturer

University of Belgrade Faculty of Law

MEASURES AGAINST CORRUPTION IN SERBIAN MEDIEVAL LAW

The paper analyses the regulations of medieval Serbian law that were directed against various forms of behaviour that could be considered as corruption. The majority of these rules is to be found in church law, mostly in the canon regulations of the Nomocanon of Saint Sava and the Abbreviated Syntagma of Matthew Blastares – both of which acts were comprised of legal transplants from the Rhomean (Byzantine) Empire, containing mostly canon rules of the holy fathers of the Church and of the Ecumenical Councils – and are mostly (though not exclusively) directed against the sin of simony. Still, Serbian rulers have also brought regulations on this subject, expanding upon the canon law regulations in their charters and Dushan's Code. Regulations against corruption of the secular officials are present no sooner than Dushan's codification. They are mostly focused on punishing the corruption of judges and court officials (*pristavs*), but being unsusceptible to bribery is also pointed out by the law as one of the necessary qualities that all government officials should possess. Finally, the manner in which corruption of secular power is regulated (no rules before Dushan's time, mostly focusing on the newly introduced general judges, sometimes prohibited with what seems like a *lex imperfecta*) implies that the matter was previously addressed by customary law, the contents of which, regretablely, remain unknown today.

Key words: *Charters. – Corruption. – Customary law. – Dushan's code. – The Nomocanon of Saint Sava.*